

Tilknytning og omsorg for barn under tre år når foreldre går fra hverandre

Lars Smith

Tilknytning og omsorg for barn under tre år når foreldre går fra hverandre

Atskillelsen som barn utsettes for i forbindelse med samlivsbrudd, er i seg selv ikke avgjørende for deres senere psykiske helse. Mer betydningsfullt er hvorvidt de får oppleve at det nye omsorgsarrangementet gir muligheten for emosjonell trygghet.

Tilknytningsteori, slik den ble formulert av John Bowlby på 1970-tallet, har hatt stor betydning for omsorgspolitikken for barn. Tidligere ble avgjørelser om legale spørsmål som omfatter foreldremyndighet og kontakt etter foreldres samlivsbrudd, ofte fattet på grunnlag av psykoanalytiske synspunkter, men i de senere år har tilknytningsteori blitt tillagt større vekt. Det har hatt det positive resultat at man er blitt mer oppmerksom på de faktiske relasjoner som barn inngår i. På den annen side har vektleggingen av tilknytning ofte ført til en for ensidig opptatthet av hvorvidt barna som er involvert, er «tilknyttet» de forskjellige voksenpersonene som disputerer foreldreretten. Det blir ofte oversett at barn som regel er tilknyttet flere omsorgspersoner, uansett omsorgens kvalitet, og at tilknytningsteorien understreker betydningen av *trygge* relasjoner for utviklingen av god psykisk helse.

Tilknytningsforskningen har godt funderte implikasjoner for omsorg for småbarn når foreldre går fra hverandre

Det er godt dokumentert at en støttende relasjon mellom foreldrene i barns første leveår henger sammen med former for omsorgsutøvelse som fremmer trygg tilknytning (se Belsky & Jaffe, 2006; Krishnakumar & Buehler, 2000). Kvaliteten på forholdet mellom foreldrene kan påvirke barnets tilknytningstrygghet direkte, slik man ville forvente ut fra hypotesen om emosjonell trygghet (Davies & Cummings, 1994). Emosjonell trygghet omhandler organiseringen og betydningen av barns emosjoner, handlinger, tanker og fysiologiske reaksjoner. Den emosjonelle tryggheten tjener som et innstilt mål som barn anvender for å regulere sine funksjoner i sosiale sammenhenger. Barn reagerer ikke bare på selve opplevelsen av foreldrekonflikt, men på hvilke implikasjoner konflikten har for deres egen og familiens fungering, sett fra barnas synspunkt.

I tilfeller av åpen konflikt er det lett å tenke seg at et barns gjentatte observasjoner av disharmoni, eller fiendtlig samhandling, mellom foreldrene kan fremme dets utrygge tilknytning. Flere undersøkelser støtter hypotesen om en direkte effekt. For eksempel er det vist at jo mer ekteskapskonflikt som fantes før barna ble født, desto større var sannsynligheten for atypiske barn-foreldre-tilknytningsrelasjoner da barna ble ett år gamle, selv etter kontroll av foreldrenes psykologiske modenhet (Owen & Cox, 1997).

Det skal likevel ikke underslås at man ikke har kunnet påvise en direkte sammenheng mellom kvaliteten på foreldrerelasjonen og barn–foreldre-tilknytningstrygghet i alle studier (se f.eks. Harrison & Ungerer, 2002). Det trenger selvsagt ikke å bety at det *ikke* eksisterer en slik forbindelse, men at det er begrensninger på hva man kan forvente å finne når man ser etter direkte effekter. Isabella (1994) kom frem til at selv om det ikke var noen direkte sammenheng mellom kvaliteten på forholdet mellom foreldrene, vurdert før de fikk barn, og barnas tilknytningstrygghet i 1-årsalderen, fantes det en indirekte påvirkningsvei som ble mediert av mødrenes rolletilfredshet. Das Eiden og medarbeidere (1993) dokumenterte at selv om det var en sammenheng mellom kvaliteten på foreldrerelasjonen og barnas tilknytningstrygghet, var denne forbindelsen begrenset til å gjelde for familier der mødre hadde hatt uttrykk tilknytning i sin egen barndom.

Disse studiene understreker verdien av å undersøke kvaliteten på forhold innenfor en *kontekst*. For å forstå hvordan den psykologiske og sosiale konteksten virker inn på utviklingen av tilknytningsforholdet mellom barn og foreldre, må man se på mange faktorer samtidig. For et lite barn vil det å oppleve at foreldrene går fra hverandre, sannsynligvis ha en helt annen virkning hvis de fortsetter å ha et konfliktfylt forhold og barnet i tillegg har et vanskelig temperament, enn når foreldrene kan samarbeide godt og barnet er lett å ha omsorg for. Det antas altså at effekten på barn av et sett av omsorgsfaktorer som regel er betinget av andre forhold. I det følgende skal vi se hvordan dette synspunktet kan anvendes i diskusjonen om tilknytning og omsorg for de minste barna når foreldre går fra hverandre. Først blir det gjort rede for hvorfor det er viktig å ha et medieringsperspektiv på barnas tilknytningstrygghet ved samlivsbrudd. Deretter omtales besøksordninger, med vekt på at når det er partnervold er barna i risiko for å utvikle desorganisert tilknytning. Artikkelen avsluttes med åtte tilknytningsteoretisk baserte anbefalinger som kan være av interesse ikke bare for fagfolk i familie- og barnevern, men også for småbarnsforeldre som befinner seg i en vanskelig familiesituasjon.

Parforholdets kvalitet og omsorgens kontekst

Spørsmålet om hvilken rolle kvaliteten på foreldrenes parforhold kan ha for barnets tilknytningstrygghet, er kompleks og har ingen entydige svar. En grunn er at effekten av relasjonskvaliteten enten kan være direkte eller mediert av prosesser som henger sammen med omsorgsutøvelsen. Hvis kvaliteten på parforholdet blir forringet i overgangsperioden til foreldreskap,

synes det å øke risikoen for at barna senere skal få utrygg tilknytning (Belsky & Isabella, 1988). Av vesentlig betydning er konteksten for parforholdets kvalitet. God kvalitet på parforholdet er relatert til trygg tilknytning hos barna, særlig i de tilfellene der mødrene retrospektivt er blitt vurdert som utrygge i forhold til sine egne foreldre (Das Eiden ofl., 1993). Det tyder på at mødre med en utrygg omsorgshistorie kan fungere som gode omsorgspersoner hvis de lever i et støttende parforhold.

Sakkyndige psykologer bør ta hensyn til tilknytningsteoretiske aspekter når de skal gi anbefalinger om omsorg for de minste barna etter foreldres samlivsbrudd

Det er lett å tenke seg at den kontakt og støtte som foreldre, og særlig mødre, mottar fra andre mennesker som betyr noe for dem, også skulle virke inn på deres omsorgsutøvelse og dermed på barnas tilknytningstrygghet. Også her har det vært vanskelig å finne entydig bekreftelse på det forventede resultat. Men selv om man ikke har klart å påvise en direkte effekt av sosial støtte på barnas tilknytningstrygghet, kan det være for tidlig å si at de manglende resultatene er endelige. God sosial støtte er ofte forbundet med stor tilfredshet med morsrollen, hvilket, som nevnt ovenfor, virker inn på omsorgsutøvelsen og barnets tilknytningsstatus (Isabella, 1994). Det understreker betydningen av å ha et medieringsperspektiv når man vil undersøke relasjonen mellom predisponerende faktorer og barns tilknytningstrygghet. Man skal også ha i mente betydningen av oppsamlet risiko. Som Belsky konkluderer: «Jo flere indikasjoner det er på at en familie og et bestemt forhold mellom et barn og en omsorgsperson er 'i risiko' – det være seg på grunn av dårlig psykologisk tilpasning hos foreldrene, dårlig kvalitet på parforholdet, vanskelig temperament hos barnet, liten sosial støtte, mye stress i familien og på jobben og lav sosioøkonomisk status – desto mer sannsynlig er det at mor–barn- og far–barn-relasjonen vil være utrygg» (Belsky & Fearon, 2008, s. 310).

Spørsmålet om stabilitet og forandring i foreldre–barn-forholdet over tid er også av interesse. Det antas at kvaliteten på den tidlige tilknytningen danner et fundament for den senere psykososiale utviklingen, under forutsetning av at omsorgsutøvelsen som barnet erfarte i tilknytningens etableringsfase, blir opprettholdt over tid. Hvis omsorgskvaliteten blir vesentlig endret i løpet av den tidlige barnealderen, er det ingen grunn til å anta at den første tilknytningskvaliteten vil ha noen varig effekt. Ifølge dette synspunktet er betydningen av den tidlige tilknytning for barns senere utvikling avhengig av hvor konsistent omsorgsutøvelsen har vært (Lamb ofl., 1985; Thompson, 2008).

Dette synspunktet har fått betydelig støtte i en analyse av tilknytningsdataene som inngikk i den store oppfølgingsstudien foretatt i regi av det amerikanske folkehelseinstituttet (Belsky & Fearon, 2002). I et materiale som omfattet mer enn 1000 familier, ble barnas tilknytningstrygghet

klassifisert i 15-månedersalderen ved bruk av Ainsworths fremmedsituasjon. Mødrenes sensitivitet ble observert ni måneder senere i en samspillssituasjon. Utfallet, målt med et bredt spektrum av sosiale og kognitive tester, ble vurdert ved 36-månedersalderen. Som forventet var utfallet best hos barna som både hadde hatt trygg tilknytning og sensitive mødre, og dårligst hos dem som hadde hatt kombinasjonen av utrygg tilknytning og lite sensitive mødre. Av størst interesse var resultatene som viste at barna som hadde hatt utrygg tilknytning ved 15-månedersalderen, men som hadde mødre vurdert som sensitive ni måneder senere, skåret høyere på alle utfallsmålene ved 36 måneder, enn dem som i utgangspunktet hadde trygg tilknytning, men senere opplevde insensitiv omsorg. Resultatene er overensstemmende med en stor forskningslitteratur som viser at den tidlige organiseringen av tilknytning går sammen med kvaliteten på den omsorgen som barn blir utsatt for senere, når det gjelder å forutsi det utviklingsmessige utfallet (se Thompson, 2006).

Tilknytningstrygghet

Et grunnleggende premiss i tilknytningsteorien er at barn danner mentale representasjoner av seg selv og andre på grunnlag av sine omsorgserfaringer, og at disse «indre arbeidsmodellene» utgjør det vesentlige elementet som skiller mellom trygg og utrygg tilknytning (Bowlby, 1969, 1973, 1980; Bretherton & Munholland, 2008). I den grad et samlivsbrudd fører til at et lite barn blir usikker på hvem som er dets tilknytningspersoner, hvordan det blir akseptert av de voksne, og hvor tilgjengelige og sensitive foreldrene er, kan opplevelsen av bruddet påvirke barnets tilknytningstrygghet. Et lite barns følelse av trygghet kan bli satt på prøve når foreldrene bor hver for seg, hvis det fører til en opplevelse av at de voksne er mindre tilgjengelige.

Bare et fåtall studier har sett på hvordan samlivsbrudd i barns tre første leveår virker inn på deres tilknytningsmønstre. De gir heller ingen entydige konklusjoner. Mens enkelte forskergrupper (f.eks. Clark-Stewart ofl., 2000) har funnet at færre barn fra skilsmissemfamilier er trygge i Ainsworths fremmedsituasjon ved 15- og 36-månedersalderen enn barn fra intakte familier, har andre forskere (f.eks. Kier & Lewis, 1997) ikke påvist en slik forskjell ved bruk av samme metode. At resultatene divergerer, skyldes sannsynligvis at kontekstforhold modererer sammenhengen: blant annet kvaliteten på omsorgsutøvelsen, foreldrenes besøksmønster, familienes sosioøkonomiske status og barnas temperament og kognitive utviklingsnivå. Alt i alt støtter forskningen et kontekstsensitivt synspunkt: effekten av atskillelse som følge av samlivsbrudd modereres av mange forskjellige forhold (Solomon

& George, 1999). I det følgende kommer jeg inn på hva som kan være i barns interesse når man planlegger omsorg for de minste i forbindelse med at foreldrene har gått fra hverandre.

Hvilken virkning har overnattingsbesøk?

Det er ikke uvanlig at foreldre går fra hverandre mens barna ennå er små. Det innebærer at mange barn må utvikle eller konsolidere sine primære tilknytningsrelasjoner til mor og til far i konteksten av en splittet familie. I tråd med nåtidige holdninger blir mange av disse foreldrene enige om eller pålagt å praktisere delt omsorg for den lille. Som regel vil det medføre at barnet ofte må overnatte borte fra den primære omsorgspersonen, som i de to til tre første leveårene som regel er moren. Det har ført til at både foreldre og fagfolk i det psykiske helsevernet er blitt bekymret for hvordan delt omsorg for de minste kan påvirke tilknytningsforholdet mellom barn og de primære tilknytningspersonene. Fagfolk som har gått imot overnattingsbesøk hos fedre, har ofte henvist til eldre undersøkelser av effekten av langvarig separasjon. Disse studiene demonstrerte at barn i alderen 6–36 måneder som ble atskilt fra mødrene i en uke eller mer, hadde det klassiske «separasjonssyndrom», kjennetegnet ved protest etterfulgt av fortvilelse og frakobling. Ved gjenforening var barna som regel avvisende, etterfulgt av ekstrem årvåkenhet, klenging og aggresjon, noe som kunne vare i flere uker eller måneder (Heinicke & Westheimer, 1965; Robertson & Robertson, 1971). Disse studiene er imidlertid neppe relevante for debatten om delt omsorg når foreldre går fra hverandre. Delt omsorg medfører som regel kortvarige og regelmessige atskillelser fra den primære tilknytningspersonen, og innebærer samvær med en annen person som barnet kjenner godt fra før og som har en følelsesmessig investering i forholdet til barnet.

Det har i hovedsak vært fremsatt to hypoteser om hvordan familieoppløsning og delt omsorg kan virke inn på tilknytningen mellom et lite barn og den primære omsorgspersonen (se Solomon & George, 1999). Den første er en enkel *separasjonshypotese*, som går ut på at atskillelse fra den primære omsorgspersonen utgjør en trussel mot barnets tilknytningstrygghet og er uheldig uansett, selv når forholdene ellers ligger godt til rette. Denne hypotesen har stått sterkt innenfor rettsvesenet og sosialpolitikken. Den har også ligget til grunn for synspunktet om at den daglige atskillelsen som barn utsettes for når de går i barnehage, vil utgjøre en risiko for at de minste barna skal utvikle utrygg tilknytning.

Mitt viktigste råd er at det ikke bør være overnattingsamvær hvis den primære tilknytningspersonen tidligere har vært utsatt for vold fra samværspersonen

Kortvarige og regelmessige atskillelser er også forbundet med barnehageplassering. Her skal det bemerkes at den enkle separasjonshypotesen ikke uten videre er blitt bekreftet i nyere barnehageforskning. Resultatene fra en stor undersøkelse i regi av det amerikanske nasjonalinstituttet for barns helse og utvikling (NICHD Early Child Care Research Network, 1997) tydet på at det ikke var noen hovedeffekt av dagomsorg på barns tilknytningstrygghet. Det vil si at alderen da barna begynte i barnehage, kvaliteten på dagomsorgen og hvor lang tid barna daglig var i barnehagen, isolert sett ikke hadde noen innvirkning på tilknytningskvaliteten. Studien gav imidlertid støtte til en hypotese om «dobbel risiko». Den går ut på at langvarig dagomsorg, dårlig kvalitet på dagomsorgen og/eller hyppige forandringer i omstendighetene knyttet til dagomsorg fremmer utrygg tilknytning, hvis disse faktorene forekommer sammen med andre risikoforhold, så som at barnet har et vanskelig temperament, eller at omsorgspersonen gir lite sensitiv omsorg eller har psykiske vansker. Studien gav også støtte til en «kompensasjonshypotese». Den sier at hvis familien eller barnet er i høy risiko, vil dagomsorg som begynner tidlig, er stabil, omfatter mange timer per dag og er av god kvalitet, fremme utviklingen av trygg tilknytning. Konklusjonen er altså at atskillelse forbundet med dagomsorg ikke nødvendigvis fører til utrygg tilknytning, men at effekten synes å være avhengig av under hvilke betingelser atskillelse og gjenforening finner sted. Sannsynligvis gjelder denne konklusjonen også for atskillelse forbundet med besøksordninger etter samlivsbrudd.

Alternativet til den enkle separasjonshypotesen er et mer *kontekstsensitivt* synspunkt. Det innebærer at når et lite barn reagerer negativt på atskillelse fra omsorgspersonen utgjør dette en trussel mot dets tilknytningstrygghet. Hvis atskillelsen finner sted i forbindelse med en besøksordning, og de voksne reagerer med avvisning eller sinne, eller barnet stadig opplever at besøk er forbundet med konflikt og følelsesmessig disharmoni, kan utryggheten lett bli forsterket og opprettholdt. Hvis de voksne derimot er støttende og forståelsesfulle, vil risikoen for å utvikle utrygg tilknytning kunne forebygges. Hvordan foreldrene forholder seg, vil være avhengig av eventuell opprettholdt konflikt, hvordan foreldrene kommuniserer, og på hvilken måte de har tilpasset seg samlivsbruddet. Disse forholdene kan virke enten indirekte gjennom foreldrenes sensitivitet overfor barnets tilknytningsbehov, eller direkte på dets emosjonelle tilstand og atferd.

La oss anta at når foreldre går fra hverandre og barnet er under tre år, er det i dagens Norge som regel mødre som fungerer som primær tilknytningsperson. Blant psykologer har det

vært en tendens til at fedres betydning er blitt oversett i omsorgen for de aller minste. I saker der foreldreretten diskuteres, bør man kanskje åpne opp for at fedrene kan få ta mer del i de minste barnas liv. Den amerikanske psykologen Michael Lamb har markert seg sterkt i diskusjonen av dette spørsmålet. Han har hevdet at man på grunnlag av tilknytningsteori bør la fedre få rett til hyppige overnattingsbesøk, og at man til og med bør la barna få anledning til å bli over annenhver natt (se Lamb, 2002). Han fremholder at slike besøksordninger ikke bare styrker forholdet mellom fedre og barn, men også fremmer barnas psykologiske utvikling. En slik påstand er ikke basert på uomtvistelige forskningsresultater. Ennå finnes det for lite viten om virkningen av slike omsorgsarrangementer på de aller minste. I det følgende kommenterer jeg tre uavklarte spørsmål om omsorgsarrangementer for spedbarn og barn under 3 år ved samlivsbrudd (se Weinfield, 2002).

For det første er det fremsatt en påstand om at fedre, for å kunne fungere som tilknytningspersoner etter et samlivsbrudd, må ta del i et bredt spektrum av omsorgsaktiviteter for at barna skal kunne danne trygge tilknytningsrelasjoner til dem (Lamb, 2002). Spekteret omfatter blant annet å ta seg av barna når de våkner om natten, gi dem mat og skifte bleier. Det er velkjent at mange fedre i tradisjonelle familier ikke beskjeftiger seg særlig mye med slike former for omsorgsaktivitet, men er mer opptatt av å leke med barna og stimulere dem kognitivt og sosialt. Når fedrene bor hjemme med mor og barn, er ikke deres tradisjonelle omsorgsaktivitet til hinder for at barna danner trygg tilknytning til dem (se Howes & Spieker, 2008). Siden det altså er høyst usikkert hvorvidt regelmessig utøvelse av fysisk omsorgsaktivitet er nødvendig for at småbarn skal danne tilknytningsrelasjoner, bør man være forsiktig med uten videre å godta påstanden om at fedre *av den grunn* bør ha rett til hyppige overnattingsbesøk etter samlivsbrudd.

For det andre er det i de fleste familier et såkalt tilknytningshierarki, i den forstand at det er et skille mellom hva som er typisk omsorgsutøvelse hos den primære og den sekundære tilknytningspersonen. Spedbarn synes å besitte et lite nettverk av tilknytningspersoner, og krysskulturelle studier tyder på at de gjerne velger én person som den «primære» tilknytningspersonen (van IJzendorp & Sagi-Schwartz, 2008). Den primære tilknytningspersonen er som regel den som holder barnet mest og samhandler mest med det på forskjellige måter (Marvin *o.fl.*, 1977). I tradisjonelle familier i vår kultur vil det som regel være mødre som i hovedsak fungerer som den primære tilknytningspersonen og ivaretar de minste barnas fysiske og emosjonelle behov, selv om dette mønsteret nå er i forandring fordi fedre deltar mer i omsorgen. Småbarn foretrekker som regel å søke nærhet og trøst hos den primære tilknytningspersonen når de er redde eller blir stresset. Når

fedre fungerer som den sekundære tilknytningspersonen, vil de typisk engasjere seg mer i lek og sosiale samspill. Når situasjonen er avslappet og lystbetont, vil de minste barna ofte foretrekke å forholde seg til fedrene. Det innebærer at i løpet av sine første leveår har barn som vokser opp i tradisjonelle familier, anledning til å gjøre to forskjellige relasjonserfaringer: de opplever at den ene av foreldrene først og fremst fungerer som en trygg havn, og at den andre i større grad virker som en sikker base for utforskning. Betydning av den sekundære tilknytningspersonen for barns utvikling er ikke fullt ut kjent, og det er teoretisk kontroversielt om barn i utgangspunktet danner én primær tilknytningsrelasjon eller flere likeverdige relasjoner (se Cassidy, 2008). Men når begge foreldrene må ta rollen som den primære tilknytningspersonen ved delt omsorgsarrangement, er det sannsynlig at barnet kan bli fratatt viktige relasjonserfaringer av den type som kan fremme utviklingen av kognitive og sosiale ferdigheter. Begge foreldrene kan i stor grad bli presset inn i rollen som den primære tilknytningsperson og kan bli mye opptatt av å fremme barnets trygghet og tilfredsstillelse av dets fysiske behov, slik at barnet ikke får så mye anledning til å gjøre erfaringer med en tilknytningsperson som kan være sikker base for utforskning og lek. Når spedbarns- og småbarnsforeldre går fra hverandre, bør man gi veiledning om at barnet har et behov både for at de voksne fungerer som en trygg havn for trøst og en sikker base for utforskning.

For det tredje har vi spørsmålet om besøksordninger i saker med partnervold. Det er blitt hevdet at personer som er voldelige overfor sine partnere, ikke uten videre bør nektes besøksrett, av den grunn at de ikke trenger å ha vært brutale overfor barna sine (Lamb, 2002). Selv om anklager om partnervold noen ganger kan være falske og anvendes som knep i vanskelige barnefordelingssaker, står det altfor mye på spill når det gjelder barnas psykiske helse, til at slike beskyldninger kan sees bort fra som irrelevante. I mange tilfeller der en partner har vært utsatt for vold, er sannsynligheten stor for at også barnet har vært offer for brutalitet eller mishandling. Et grunnlag for å hevde det er at barnemishandling synes å være forbundet både med desorganisert tilknytning (Carlson *ofl.*, 1989) og senere dissosiative forstyrrelser (Putnam, 1991). Hvorvidt barnet har vært utsatt for voldelige overgrep, bør derfor alltid underkastes en grundig undersøkelse. I tillegg må man ta hensyn til barnets frykt for at noe farlig kan skje. En hente/bringe-situasjon kan lett virke truende for et lite barn som har vært vitne til vold mellom foreldrene. Barnet kan oppleve emosjonell mishandling som henger sammen med den voksnes affektive feil, desorientering eller rolleforvirring og er forbundet med et vanskelig klima mellom foreldrene (Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2008). Eller det kan frykte fysisk

mishandling av en tilknytningsperson som den andre tilknytningspersonen jo ikke har klart å beskytte seg mot.

Utredningen av emosjonell og/eller fysisk mishandling i spedbarns- og småbarnsalderen byr på problemer. Man kan ikke uten videre hevde at desorganisert tilknytning er et sikkert tegn på at mishandling har funnet sted. Forskning tyder på at barn med bestemte genetiske disposisjoner er mer sårbare for å utvikle desorganisert tilknytning. Spesielt har dopamin D4-reseptor (DRD4) vært sett på som et mulig kandidat-gen (Lakatos ofl., 2002) Det kan bety at barn kan utvikle desorganisert tilknytning i en stressende omsorgssituasjon, selv om denne ikke er kjennetegnet ved mishandling

Trygg tilknytning kan heller ikke brukes som «bevis» på at det ikke kan ha forekommet mishandling. Særlig skal man være klar over at et lite barn godt kan ha trygg tilknytning til en av foreldrene og samtidig ha et desorganisert tilknytningsforhold til den andre. Man skal også ha i mente at det desorganiserte mønsteret kan være ispedd mange elementer av trygg tilknytningsatferd (Main & Solomon, 1990).

Utredningen av spørsmålet om det kan ha forekommet fysisk mishandling av et barn i spedbarns- eller småbarnsalderen må overlates til medisinsk ekspertise. Det er likevel høyst sannsynlig at fysisk vold mot småbarn er ledsaget av emosjonell mishandling. I slike tilfeller vil en psykologisk utredning kunne støtte opp om den medisinske undersøkelsen. De aller fleste tilfeller av mishandling skjer imidlertid uten å være ledsaget av fysisk vold. Den psykologiske utredningen bør legge vekt på forekomst av atypisk omsorgsutøvelse og foreldrenes indre arbeidsmodeller av barnet. En operasjonalisering av atypisk omsorgsutøvelse finnes i *Atypical Maternal Behavior Instrument for Assessment and Classification* (AMBIANCE) (Lyons-Ruth, Bronfman & Parson, 1999). Dette instrumentet kan anvendes som et alternativ til Ainsworths typologi i koding av fremmedsituasjonen eller ved koding av observerte samspill i andre situasjoner. Foreldres indre arbeidsmodeller kan vurderes med *Working Model of the Child Interview* (Zeanah & Benoit, 1995) eller *Parent Attachment Interview* (Bretherton ofl., 1989).

Men selv i saker med partnervold der man med rimelig sikkerhet kan avgjøre at barnet ikke har vært utsatt for fysiske overgrep, kan det være tvilsomt å tilkjenne den voldelige av foreldrene besøksrett. I slike tilfeller vil barnet som regel ha vært vitne til vold. Å ha vært vitne til partnervold kan være traumatisk for små barn og ha en svært negativ innvirkning på deres tilknytningsrelasjoner. Som eksempel kan nevnes en undersøkelse av mødre med barn i 15-månedersalderen (Zeanah ofl., 1999). Mødrene som deltok i denne studien, kom fra ressursvake familier og hadde vært utsatt for

forholdsvis alvorlig partnervold. Det var en sterk sammenheng mellom mødrenes rapportering om vold i familien og forekomst av desorganisert tilknytning blant barna. Mødre som ikke hadde vært utsatt for partnervold, hadde stort sett barn med trygg tilknytning. Med økende grad av voldelige relasjoner med sin nåværende partner økte sannsynligheten for at barna hadde utviklet en desorganisert form for tilknytning til sin mor.

Det er velkjent at det er en klar sammenheng mellom barnemishandling og desorganisert tilknytning (Carlson *ofl.*, 1989), og at barnemishandling mye oftere finner sted i familier som kjennetegnes ved partnervold enn man ellers skulle forvente (Moffitt & Caspi, 1998). I den omtalte undersøkelsen av mødre med barn i 15-månedersalderen var det imidlertid mindre enn ti prosent av familiene som var meldt til barnevernet. Det skulle tyde på enten at den desorganiserte tilknytningen som fantes hos mange av barna, ikke skyldtes barnemishandling, eller at forekomsten av barnemishandling ikke hadde vært godt nok oppdaget av barnevernet.

Sentralt i forskningen om tilknytningsteoriens kliniske anvendelse står Main og Hesses hypotese om at foreldres ubearbejdede traumatiske opplevelser henger sammen med spedbarns desorganiserte tilknytningsstatus. De stilte spørsmålet om hvorvidt omsorgspersonen er skremt av barnets tilknytningsbehov eller oppfører seg skremmende overfor barnet kunne være den medierende mekanismen (Main & Hesse, 1990). Det er et stort antall empiriske studier som bekrefter at det finnes en slik sammenheng (se Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2008). Den desorganiserte formen for tilknytning oppstår særlig når et lite barn opplever at tilknytningspersonen på en og samme tid er kilde til både frykt og trøst. Da oppstår det en uutholdelig konflikt mellom unngåelse og tilnærming. Den høye forekomsten av fysisk mishandling i familier kjennetegnet ved partnervold gjør at mange småbarn har grunn til å være redd for foreldrene. I tillegg vil det å stadig være vitne til vold mot en av foreldrene, selv om ikke barnet selv blir utsatt for fysisk maktbruk, utløse frykt for den utsatte partnerens velbefinnende og tvil om hvorvidt den av foreldrene som blir utsatt for vold, egentlig kan beskytte barnet mot den andre og voldelige av foreldrene.

Desorganisert tilknytning

Når det gjelder besøksordninger etter samlivsbrudd med en voldelig far eller mor, er det viktig å ha i mente at selv om en tilknytningsperson aldri har slått barnet, kan han eller hun utløse frykt fordi vedkommende har demonstrert muligheten for at barnet kan tape den andre tilknytningspersonen som

en mulighet for trygg havn. Denne frykten kan være tilstrekkelig til at barnet utvikler en desorganisert form for tilknytning i forhold til den voldelige partneren, selv om barnet aldri har vært utsatt for direkte vold, med de senskader som det kan medføre. Å la en voldelig far eller mor få samvær er således ikke i barnets beste interesse, fordi et slikt arrangement med stor grad av sannsynlighet vil utsette barnet for omsorgssituasjoner som kan virke desorganiserende på tilknytningsatferden og gjøre det mer sårbart for senere psykopatologi. Det er gode holdepunkter for å hevde at desorganisert tilknytning i kombinasjon med andre risikofaktorer (f.eks. mødres depresjon, spedbarns vanskelige temperament) øker risikoen for psykopatologi (f.eks. antisosial atferd, dissosiasjon) i førskole- og ungdomsalderen (Carlson, 1998; Lyons-Ruth ofl., 1993).

Småbarn kan bli klassifisert som desorganiserte på grunnlag av forskjellige kriterier. Likevel synes de å ha to ting felles. For det første er de kjennetegnet ved at de mangler en atferdsstrategi når tilknytningssystemet blir aktivert. For det andre har de én felles, underliggende emosjon, nemlig frykt for tilknytningspersonen. Selv om barn ofte kan reagere negativt ved atskillelse og gjenforening i Ainsworths fremmedsituasjon, reagerer de vanligvis ikke med frykt, men med sinne. Frykt og sinne er normalt to uforenlige emosjoner hos småbarn, og det er sannsynlig at det nettopp er frykten for tilknytningspersonen som gjør at desorganiserte barn ikke klarer å anvende en samlet strategi når tilknytningssystemet blir aktivert. Det er kjent at barn som stadig blir skremt av tilknytningspersonen, eller har erfart at den voksne ofte uttrykker frykt i tilknytningsrelevante situasjoner, er særlig utsatt for å utvikle desorganisert tilknytning (se Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2008).

Desorganisert tilknytning i annet leveår har sin parallell eller fortsettelse i kontrollerende atferd i førskolealderen (Moss ofl., 2004). Barn som i 3–6-årsalderen oppfører seg sterkt kontrollerende overfor sine primære omsorgspersoner, vil ofte manifestere desorganisert tilknytning. Det er som regel snakk om to former for kontrollatferd fra barns side: kompulsiv omsorg overfor tilknytningspersonen eller bruk av straff som strategi. Begge variantene er kjennetegnet ved rolleombyting, slik at barnet virker sjefete. Når det gjelder omsorgsvarianten, kan det virke som barnet har tatt ansvaret for den voksnes følelsesmessige velbefinnende. Når det gjelder den straffende varianten, er den voksne ettergivende i forhold til barnets fiendtlighet og lar det ta kontroll. Det virker som de uforutsigelige omsorgsforholdene som barn med desorganisert tilknytning lever under i annet leveår, i førskolealderen får dem til å forsøke å ta kontroll for å oppnå en viss grad av trygghet og forutsigbarhet. Når man unntar familier som er kjent av barnevernet på grunn av foreldres rusproblematikk og/eller psykiatiske vansker, har en meta-analytisk studie dokumentert

at desorganisert tilknytning forekommer hos om lag 12 prosent av småbarnsbefolkningen (van IJzendoorn ofl., 1999). Det er rimelig å anta at denne formen for atypisk tilknytning ofte kan føres tilbake til alvorlig familiekonflikt forbundet med samlivsbrudd og uheldige omsorgsarrangementer. Splittende familiehendelser henger sammen med økt sannsynlighet for at barna i tiden fra 12 til 18 måneder endrer kvaliteten på tilknytning fra et trygt eller utrygt mønster til et desorganisert mønster (se Vondra ofl., 2001).

Åtte anbefalinger

Jeg vil til slutt gi åtte anbefalinger til foreldre og fagfolk som står oppe i problemer når småbarnsfamilier splittes. Disse er alle basert på teori, forskning og kliniske implikasjoner av tilknytningsteori.

Skiftet fra psykoanalytisk tenkning til å vektlegge tilknytningsteori må ikke føre til at man stiller spørsmål om hvem av foreldrene barnet er tilknyttet. Blant barn som vokser opp i familier, finnes det ingen som ikke er tilknyttet. Det tilknytning handler om, er kvaliteten på relasjonen mellom et lite barn og en spesifikk voksen person, og denne kvaliteten kommer til uttrykk som trygge, utrygge eller desorganiserte mønstre for tilknytningsatferd og omsorgsforventinger.

Mange av effektene på barns tilknytning av foreldredisharmoni og familiekonflikt er indirekte og modereres av tredjefaktorer. Det innebærer at man må forsøke å forstå omsorgskontekstens betydning. Hva betyr konflikten og samlivsbruddet for barnets emosjonelle trygghet, og hvilken rolle spiller det hvor sårbart eller robust barnet er?

Samlivsbrudd vil alltid innebære en viss grad av atskillelse fra en eller begge foreldre. Alle former for atskillelse representerer en utfordring av stresssystemet og atferdssystemet for tilknytning. Hvorvidt et samlivsbrudd fører til atypisk tilknytning hos barnet, vil være avhengig av at partene tar hensyn til den emosjonell tryggheten for barnet etter at de har gått fra hverandre.

Det som påvirker et lite barn mest, er ikke selve splittelsen av familien, men omsorgsarrangementene som kommer i stand etter at foreldrene har gått fra hverandre. Et barn som er blitt utrygt på grunn av vedvarende familiedisharmoni før samlivsbruddet, kan utvikle trygg tilknytning i tiden senere under forutsetning av at det da får oppleve vedvarende emosjonell trygghet.

Om en partner skal ha rett til overnattingsbesøk eller ikke, bør ikke begrunnes ut fra separasjonshypotesen. Det er vurderingen av om besøksordningen er kontekstsensitiv, som bør være avgjørende.

Man skal være klar over at når et lite barn etter samlivsbrudd i en tradisjonell familie alternerer med overnatting hos begge foreldre og både mor og far er blitt primære tilknytningspersoner, vil barnet lett kunne miste noen vesentlige omsorgserfaringer fordi begge foreldrene blir mest opptatt av å tilfredsstille barnets primære trygghetsbehov.

Spørsmålet om det har funnet sted partnervold, bør alltid utredes i barnefordelingssaker. Selv om et lite barn ikke har vært utsatt for direkte mishandling eller overgrep, vil det å ha vært vitne til vold utvilsomt være skadelig og representere en betydelig risiko for å utvikle desorganisert tilknytning. Desorganisert tilknytning i tidlig barnealder gjør individet mer sårbart for å utvikle senere psykopatologi, særlig når desorganisert tilknytning forekommer i kombinasjon med andre risikofaktorer.

Foreldre som har utøvd partnervold, bør ikke få rett til overnattingsbesøk etter samlivsbrudd, selv om vedkommende ikke har utøvd vold overfor barnet.

Konklusjon

Tilknytningsforskningen har godt funderte implikasjoner for omsorg for småbarn når foreldre går fra hverandre. Sakkyndige psykologer bør derfor ta hensyn til tilknytningsteoretiske aspekter når de skal gi anbefalinger om omsorg for de minste barna etter foreldres samlivsbrudd. De må heller ikke glemme å vurdere betydningen av tilknytning i kontekst. Mitt viktigste råd er at det ikke bør være overnattingsamvær hvis den primære tilknytningspersonen tidligere har vært utsatt for vold fra samværspersonen. Denne konklusjonen er basert på viten om at det i småbarnsalderen er en sammenheng mellom å ha vært vitne til vold og utviklingen av desorganisert tilknytning og senere psykopatologi.

Lars Smith
RBUP øst og sør
Pb. 4623 Nydalen

0405 Oslo.

Tlf. 22586044

E-post lars.smith@psykologi.uio.no

Referanser

- Belsky, J., & Fearon, R. M. P. (2002). Early attachment security, subsequent maternal sensitivity, and later child development. *Attachment and Human Development*, 4, 361–387.
- Belsky, J., & Fearon, R. M. P. (2008). Precursors of attachment security. I: J. Cassidy, & P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2.utg., ss. 295–316). New York/London: Guilford.
- Belsky, J., & Isabella, R. (1988). Maternal, infant, and social–contextual determinants of attachment security. I: J. Belsky, & T. Nezworski (red.), *Clinical implications of attachment* (ss. 41–94). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Belsky, J., & Jaffe, S. (2006). The multiple determinants of parenting. I: D. Cicchetti, & D. Cohen (red.), *Developmental psychopathology: bd. 1. Risk, disorder, and adaptation* (2. utg., ss. 38–85). Hoboken, NJ: Wiley.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Bd. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Bd. 2. Separation: Anxiety and anger*. New York: Basic Books. Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Bd. 3. Loss: Sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Bretherton, I., Biringen, Z., Ridgeway, D., Maslin, C., & Sherman, M. (1989). Attachment: The parental perspective. *Infant Mental Health Journal*, 10, 203–221.
- Bretherton, I., & Munholland, K. A. (2008). Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. I: J. Cassidy, & P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2.utg., ss. 102–127). New York/London: Guilford.
- Carlson, E. A. (1998). A prospective longitudinal study of attachment disorganization/disorientation. *Child Development*, 59, 121–134.
- Carlson, V., Cicchetti, D., Barnett, D., & Braunwald, K. (1989). Disorganized/disoriented attachment relationships in maltreated infants. *Developmental Psychology*, 25, 525–531.

- Cassidy, J. (2008). The nature of the child's ties. I: J. Cassidy, & P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2.utg., ss. 3–22). New York/London: Guilford.
- Clark-Stewart, K. A., Vandell, D. L., McCartney, K., Owen, M. T., & Booth, C. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal of Family Psychology, 14*, 304–326.
- Das Eiden, R., Teti, D., & Corns, K. (1993, april). *Maternal working models of attachment, marital adjustment, and the parent-child relationship*. Foredrag på møtet til Society for Research in Child Development, New Orleans, LA.
- Davies, P., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin, 116*, 387–411.
- Harrison, L. J., & Ungerer, J. A. (2002). Maternal employment and infant-mother attachment security at 12 months postpartum. *Developmental Psychology, 38*, 758–773.
- Heinicke, C. M., & Westheimer, I. (1965). *Brief separations*. New York: International Universities Press.
- Howes, C., & Spieker, S. (2008). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. I: J. Cassidy, & P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2.utg., ss. 317–332). New York/London: Guilford.
- Isabella, R. A. (1994). Origins of maternal role satisfaction and its influence upon maternal interactive behavior and infant-mother attachment. *Infant Behavior and Development, 17*, 381–388.
- Kier, C., & Lewis, C. (1997). Infant-mother attachment in separated and married families. *Journal of Divorce and Remarriage, 26*, 185–194.
- Krishnakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parental behavior: A meta-analytic review. *Family Relations, 49*, 25–44.
- Lakatos, K., Nemoda, Z. Toth, I., Ronai, Z., Ney, K., Sasvari-Szekely, M., et al. (2002). Further evidence for the role of the dopamine D4 receptor gene (DRD4) in attachment disorganization: Interaction of the III exon 48 bp repeat and the -521 C/T promoter polymorphism. *Molecular Psychiatry, 7*, 27–31.
- Lamb, M. (2002). Placing children's interests first: Developmentally appropriate parenting plans. *Virginia Journal of Social Policy & the Law, 10*, 98–119.

- Lamb, M. E., Thompson, R. A., Gardner, W., & Charnov, E. L. (1985). *Infant–mother attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Lyons-Ruth, K., Alpern, L., & Repacholi, B. (1993). Disorganized infant attachment classification and maternal psychological problems as predictors of hostile-aggressive behavior in the preschool classroom. *Child Development, 64*, 572–585.
- Lyons-Ruth, K., Bronfman, E., & Parson, E. (1999). Maternal frightened, frightening, or atypical behavior and disorganized infant attachment patterns. I: J. I. Vondra, & D. Barnett (red.), *Atypical patterns of infant attachment: Theory, research, and current directions. Monographs of the Society for Research in Child Development, 64* (serie nr. 258), 67–96.
- Lyons-Ruth, K., & Jacobvitz, D. (2008). Attachment disorganization: Genetic factors, parenting context, and developmental transformation from infancy to adulthood. I: J. Cassidy, & P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2.utg., ss. 666–697). New York/London: Guilford.
- Main, M., & Hesse, E. (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? I: M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (red.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (ss. 161–182). Chicago: The University of Chicago Press.
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. I: M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (red.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (ss. 121–160). Chicago: University of Chicago Press.
- Marvin, R. S., VanDevender, T. L., Iwanaga, M. I., LeVine, S., & LeVine, R. A. (1977). Infant–caregiver attachment among the Hausa of Nigeria. I: H. McGurk (red.), *Ecological factors in human development* (ss. 247–259). Amsterdam: North-Holland.
- Moffitt, T. E., & Caspi, A. (1998). Annotation: Implications of violence between intimate partners for child psychologists and psychiatrists. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 39*, 137–144.
- Moss, E., Cyr, C., & Dubois-Comtois, K. (2004). Attachment at early school age and developmental risk: Examining family contexts and behavior problems of controlling-caregiving,

- controlling-punitive, and behaviorally disorganized children. *Developmental Psychology*, *40*, 519–532.
- NICHHD Early Child Care Research Network (1997). The effects of infant child care on infant–mother attachment security: Results of the NICHD study of early child care. *Child Development*, *68*, 860–879.
- Owen, M., & Cox, M. (1997). Marital conflict and the development of infant–parent attachment relationships. *Journal of Family Psychology*, *11*, 152–164.
- Putnam, F. W. (1991). Recent research on multiple personality disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, *14*, 489–502.
- Robertson, J., & Robertson, J. (1971). Young children in brief separation: A fresh look. *Psychoanalytic Study of the Child*, *8*, 288–309.
- Solomon, J., & George, C. (1999). The development of attachment in separated and divorced families: Effects of overnight visitation, parent and couple variables. *Attachment and Human Development*, *1*, 2–33.
- Thompson, R. A. (2006). The development of the person: Social understanding, relationships, conscience, self. I: W. Damon, & R. M. Lerner (serie red.), N. Eisenberg (red.), *Handbook of child psychology: Bd. 3. Social, emotional, and personality development* (6. utg., ss. 24–98). Hoboken, NJ: Wiley.
- Thompson, R. A. (2008). Early attachment and later development: Familiar questions, new answers. I: J. Cassidy, & P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., ss. 365–332). New York/London: Guilford.
- van IJzendoorn, M. H., & Sagi-Schwartz, A. (2008). Cross cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. I: J. Cassidy, & P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., ss. 880–905). New York/London: Guilford.
- van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: A meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, *11*, 225–249.
- Vondra, J., Shaw, D. S., Swearingen, L., Cohen, M., & Owens, E. B. (2001). Attachment stability and emotional and behavioral regulation from infancy to preschool age. *Development and Psychopathology*, *13*, 13–33.

- Weinfeld, N. S. (2002). Comments on Lamb's «Placing children's interests first». *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, *10*, 120–128.
- Zeanah, C. H., & Benoit, D. (1995). Clinical applications of a parent perception interview in infant mental health. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, *4*, 539–554.
- Zeanah, C. H., Danis, B., Hirshberg, L., Benoit, D., Miller, D., & Heller, S. S. (1999). Disorganized attachment associated with partner violence: A research note. *Infant Mental Health Journal*, *20*, 77–86.